

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview: Verhalen in kaart. Een interview met Anne-Rieke van Schaik over haar onderzoek naar cartografische vertellingen

Auteur: Stephanie de Graaf, Pim Storm

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 46.2, 30-35.

©2024 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

VERHALEN IN KAART

EEN INTERVIEW MET ANNE-RIEKE VAN SCHAIK OVER HAAR ONDERZOEK NAAR CARTOGRAFISCHE VERTELLINGEN

Stephanie de Graaf en Pim Storm

Anne-Rieke van Schaik is promovendus aan de Universiteit van Amsterdam, waar ze zich richt op verhaalkaarten in de vroegmoderne Lage Landen (ca. 1550-1750). Onder leiding van prof. dr. Bram Vannieuwenhuyze en dr. Elmer Kolfin onderzoekt Van Schaik hoe kaarten niet alleen geografische kennis vertegenwoordigen, maar ook actief de publieke opinie vormden. Haar project, 'Navigating through narratives: cartographic storytelling in the early modern Low Countries (ca. 1550-1750)', belicht de rol van 'verhaalkaarten' in het construeren van narratieven en het beïnvloeden van de samenleving. Van Schaik hoopt in haar promotieonderzoek nieuwe inzichten te bieden in de relatie tussen cartografie, vertelling en publieke perceptie.

Op een dinsdagmiddag ontmoetten we Anne-Rieke van Schaik bij een café in de buurt van het Universiteitskwartier in Amsterdam. Onder het genot van een kopje koffie nam Van Schaik ons mee in haar onderzoek. Van Schaik, promovendus aan de Universiteit van Amsterdam, bestudeert verhaalkaarten in de vroegmoderne Lage Landen (ca. 1550-1750): kaarten waarin ruimtelijke en narratieve gegevens zijn gecombineerd tot een geheel om een verhaal over één of meerdere gebeurtenissen te communiceren. Haar fascinatie voor dit onderwerp ontstond tijdens haar vooropleidingen, waar ze via kunstgeschiedenis haar weg vond naar een diepere verkenning van de wereld van cartografie en cultuurgeschiedenis.

Met een bachelor in Kunstgeschiedenis, een onderzoeksmaster in Geschiedenis en een tweede master in Boekwetenschap voelde Van Schaik zich aangetrokken tot het fysieke bronmateriaal en de culturele kant van de geschiedwetenschap. Tijdens haar studie ontdekte ze haar fascinatie voor cartografie, vooral dankzij keuzevakken bij haar huidige promotor prof. dr. Bram Vannieuwenhuyze. Haar laatste scriptie was dan ook een voorbode voor haar promotieonderzoek. Ze onderzocht kaarten van het beleg van Grave (1602) als casus, maar zag ook dat er nog stapels materialen klaarliggen om verder onderzocht te worden. Van Schaiks project, getiteld 'Navigating through narratives: cartographic storytelling in the early modern Low Countries (ca. 1550-1750)', duikt in de rol van 'verhaalkaarten' in vroegmoderne media en in nieuws- en herinneringscultuur. Met name tijdens de Opstand nam het genre een hoge vlucht en werden talloze belegeringen, veld- en zeeslagen in kaart gebracht. In diezelfde periode werden ook kaarten gemaakt van andere gebeurtenissen, zoals overstromingen, branden of expedities.

Anne-Rieke van Schaik
(Foto door Stephanie de Graaf)

Het krijgen van een promotieplek in Nederland is geen eenvoudige taak, zo benadrukt Van Schaik. In een academisch landschap waarin de concurrentie hoog is en de financiering beperkt kan zijn, vereist het veiligstellen van een promotieplek een combinatie van doorzettingsvermogen, enthousiasme, geluk en flexibiliteit. Na het afronden van haar masterdiploma ging ze direct aan de slag met het schrijven van een promotievoorstel. Tussen haar scriptie en haar promotie zat een periode van ongeveer twee jaar, waarin Van Schaik naast baantjes verder werkte aan haar onderzoek, congressen bezocht en contacten legde met andere onderzoekers. De wens om te promoveren bleef door haar nieuwsgierigheid en een brandend verlangen om zich helemaal te kunnen wijden aan onderzoek. Voor haar was het opstellen van een promotievoorstel een bijzonder leerzame ervaring, waardoor ze er ook meer in ging geloven. Dankzij dit proces werd het project veel concreter. Haar zelfvertrouwen omtrent haar onderzoek is duidelijk: 'Dit is mijn onderzoek,' verklaart ze. 'In mijn hoofd was ik al begonnen met het onderzoek voordat ik aan mijn promotie begon.' En vandaag de dag, anderhalf jaar verder, is Van Schaik als promovendus nog steeds even gedreven voor haar onderzoek.

Het promoveren zelf is voor Van Schaik een avontuur vol ontdekkingen en afwisseling. Van haar wekelijkse vaste dag in het Allard Pierson omringd door vakliteratuur en kaartmateriaal, tot haar tijd als gastonderzoeker aan de Universiteit

van Leiden, waar ze de vrijheid heeft om op zoek te gaan naar verhaalkaarten in de collecties van de UB. Met deze variëteit omarmt Van Schaik de vrijheid die haar werk met zich meebrengt. 'Ik houd niet van eentonigheid, ik ga voor afwisseling in de week,' erkent ze. Hoewel ze probeert haar werkuren te beperken tot een reguliere werkweek van 9 tot 5, weet ze dat deadlines soms flexibiliteit vereisen. 'Het is fijn dat we onze werkuren zelf kunnen invullen. Tegelijkertijd zou niemand het door hebben als je wel of niet in het weekend zou doorwerken. Ik heb mijzelf aangeleerd om dit niet te doen.'

Verhaalkaarten, het materiaal waarin haar fascinaties voor cartografie, beeldende (prent)kunst en cultuurgeschiedenis samenkomen, vormen de kern van haar promotieonderzoek. Het is een terrein dat nog relatief onontgonnen is, maar Van Schaik voelt zich gedreven om nieuwe inzichten te bieden in de relatie tussen cartografie en het vertellen, verbeelden en herinneren van publieke narratieven.

Verhaalkaarten als militaire propaganda

De term verhaalkaart is Van Schaik in het Nederlands niet eerder tegengekomen, maar er zijn wel vergelijkbare termen in omloop. Het Engelse *story map* is bijvoorbeeld een bekende term, die ook veel in marketing wordt gebruikt. En onder narratieve cartografie kunnen ook fantasiekaarten of kaarten in romans vallen. In haar onderzoek beperkt Van Schaik zich tot de vroegmoderne cartografische verbeeldingen van gebeurtenissen die echt hebben plaatsgevonden. 'Zo bestudeer ik momenteel een kaart van het Beleg van Sluis (1604), gemaakt door Floris Balthasar.' Van Schaik laat een bijzonder gedetailleerde kaart zien van de stad Sluis die in 1604 werd ingenomen door Maurits en zijn troepen, onderdeel van de Opstand. 'Deze geëtste prent is echt te herkennen als kaart: je ziet plaatsen en plaatsnamen, ze zijn recht van bovenaf afgebeeld, er zijn cartografische symbolen te vinden – een windroos en een legenda bijvoorbeeld. De prent is gemaakt door een cartograaf, iemand die zichzelf ook landmeter noemt. Door de kaart heen zijn hele episodes aan gebeurtenissen afgebeeld in vogelvluchtperspectief die zich maandenlang in de aanloop naar en tijdens dit beleg hebben afgespeeld.' Ze wijst op de talloze schepen, ruiters en rondtrekkende troepen, die, verspreid over de hele kaart, het beleg uitvechten.

Kaarten krijgen in historisch onderzoek nog steeds te weinig *agency*, meent Van Schaik. Meestal worden kaarten slechts gebruikt ter illustratie, terwijl kaarten net zo goed als pamfletten, egodocumenten en andere bronnen als subjectieve bronnen en daarom kritisch benaderd moeten worden. Kaarten vormden volgens haar immers een belangrijk medium voor politieke propaganda in de vroegmoderne tijd. Als nieuwsbron stuurden deze kaarten de publieke opinie. Cartografen of uitgevers indertijd presenteerden hun kaarten dan vaak als waarheidsgetrouw, maar hoewel de kaartenmakers in zekere zin accuratesse nastreefden waren deze objecten niet neutraal. Van Schaik waarschuwt nog: 'Je gaat op die manier voorbij aan het feit dat menselijke keuzes en menselijke belangen schuilgaan achter kaarten en ze geen spiegels zijn van de geografische of historische werkelijkheid: ze vertolken vaak slechts één kant of een gedeelte van de geschiedenis, en zijn intrinsiek selectief en manipulatief.'

Van Schaik wil dan ook af van het idee dat de kaart slechts een onderlaag is voor het verhaal. Het verhaal en de kaart staan niet los van elkaar; ze zijn juist met elkaar vervlochten. 'Deze specifieke kaart van het Beleg van Sluis was nooit gemaakt als het beleg niet had plaatsgevonden en waarschijnlijk ook niet als het beleg niet

was gewonnen. Kaart en verhaal vormen op die manier elkaars bestaansrecht.’ Met deze kijk op verhaalkaarten als uitgangspunt wil Van Schaik onderzoeken waarom cartografie is ingezet als medium om verhalen te vertellen en wat dit medium bijdraagt aan de vertelkracht en verspreiding van een verhaal.

Om het (voort)leven van deze verhalen en kaarten te duiden, vergelijkt Van Schaik meerdere verhaalkaarten met elkaar en met andere visuele en tekstuele bronnen over de gebeurtenissen die in beeld zijn gebracht. In die vergelijking van verschillende soorten bronnen komen de keuzes van de kaartenmaker naar voren en kun je ook bepalen wat het narratief van een kaart precies is. Dit is duidelijk terug te zien in twee boeken geïllustreerd met kaarten die gemaakt zijn tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Het eerste boek betreft de overwinningen van Maurits tot het Twaalfjarig Bestand, dat in 1609 begon. In dezelfde tijd wordt er in de Zuidelijke Nederlanden ook een pro-Spaans boek gepubliceerd, dat de Italiaanse legeraanvoerder Ambrogio Spinola roemt. Beide boeken geven een beperkt beeld van wat er is gebeurd. Wanneer je ze naast elkaar legt, zie je ineens welke gebeurtenissen er niet zijn weergegeven. Zo komen in het boek van Maurits alleen Nederlandse overwinningen voor. 'In een proefdruk van dat boek zie je een kaart die een nederlaag van Maurits weergeeft, het Beleg van Hulst in 1596', vertelt Van Schaik, 'maar in de uiteindelijke uitgave is die eruit gehaald.' Van het Beleg van Oostende (1601-1604), gewonnen door de Spanjaarden, zit in het Nederlandse boek slechts één kaart, nu net een van een Spaanse aanvalspoging die de Staatsen wisten af te slaan. In het pro-Spaanse boek zijn van dat beleg daarentegen maar liefst acht kaarten van het beleg opgenomen.

Tocht van het leger van Maurits naar Oostende (linkerblad), 1600
 Floris Balthasarz, van Berckenrode, 1600-1601 en/of 1616
 (Rijksmuseum Amsterdam).

Naast de selectie van kaarten geeft Van Schaik ook aandacht aan de manier waarop een gebeurtenis in kaart is gebracht. Van het Beleg van Grave (1602) bestaan bijvoorbeeld twee kaarten die beide een kant van het verhaal vertellen. Het beleg wordt uiteindelijk gewonnen door Maurits. ‘Je ziet dat de vijand in de pro-Staatse kaart heel laf en falend wordt afgeschilderd,’ laat Van Schaik zien. De focus ligt op het resultaat: de inname van de stad. ‘In de pro-Spaanse kaart wordt de afloop van dit beleg juist een beetje weggemoffeld.’ Ze richt zich nog eens tot de kaart over het Beleg van Sluis. ‘Op twee kaarten van Floris Balthasar heb ik gezien dat hij door het toevoegen van bijschriften het verlies en de lafheid van de vijand wil benadrukken: “De vijand vluchtte en wierp zijn gereedschap weg toen de aanslag faalde,” zie je hier bijvoorbeeld staan.’ Ze wijst op de vijand, die zich richting het kader van de kaart begeeft.

Als propaganda zijn verhaalkaarten daarom performatief. ‘De vijand verlaat hier een gebied dat wordt toegeëigend,’ laat Van Schaik zien. Met de vlucht van de vijand suggereert de kaartenmaker: het gebied is nu van ons. Zeker gezien de presentatie van kaarten als waarheidsgetrouwe weergaven van de werkelijkheid, herhaalt Van Schaik, wordt met dergelijke weergaven op verhaalkaarten een belangrijke territoriale claim uitgedragen. Kaarten dienen dus niet alleen een illustratieve functie, maar dragen nadrukkelijk politieke boodschappen uit.

Navigeren door narratieven

Onderzoeken is geen recht pad bewandelen en zo ervaart ook Van Schaik haar uitdagingen bij haar promotieonderzoek. Zo vraagt ze zich soms af hoe representatief haar casussen zijn voor de enorme hoeveelheid materiaal en onder welke discipline haar onderzoek nu valt. Haar achtergrond in verschillende disciplines komt duidelijk naar voren in het interdisciplinaire onderzoek dat ze nu verricht, maar ze vraagt zich hierbij wel af wie uiteindelijk baat zal hebben bij haar onderzoek. ‘Op mindere momenten denk ik dat niemand dit gaat lezen, omdat niemand zich hiertoe aangetrokken voelt’, vertelt ze. Ondanks de interdisciplinariteit is het onderwerp immers wel heel niche.

Daarom probeert Van Schaik haar onderzoek te verbreden door ook andere facetten van verhalende cartografie naast oorlogsvoering te verkennen. In Brussel kwam ze bijvoorbeeld een kaart tegen van een stadsbombardement onder bevel van de Franse koning Lodewijk XIV. Het bombardement was weliswaar in het kader van een oorlog, maar in tegenstelling tot de meeste andere kaarten die ze gevonden heeft, laat deze kaart de slachtoffers van de oorlog zien. ‘In deze kaart wordt dat bombardement nadrukkelijk neergezet als een terreurdaad, als een ramp.’ De kaartenmaker benadrukte het noodlot van vrouwen en kinderen die hun huizen moesten verlaten. Door naast de militaire propagandafunctie van kaarten ook te kijken naar sociale kwesties die in verhaalkaarten worden weergegeven, zou de studie van oude kaarten meer verbonden kunnen worden aan thema’s als gender, omgang met rampen, klimaat en sociale ongelijkheid.

Uiteindelijk hoopt Van Schaik ‘de cartografie meer naar de geschiedenis te trekken.’ Historici laten in hun onderzoek graag verhaalkaarten zien, maar bestuderen deze bronnen verder zelden grondig op hun inhoud, vertelt Van Schaik: ‘Zij wijzen dan misschien eerder naar de kunsthistorici, die op hun beurt misschien weer eerder naar de cartografie wijzen, als iets meer voor kaarthistorici.’ Met haar proefschrift wil Van Schaik een nieuwe methodologie ontwikkelen zodat historici dit specifiek type historische bron kunnen interpreteren en de grenzen van hun

disciplines naast zich neer kunnen leggen. Verhaalkaarten zijn geen op zichzelf staande niche, vindt ze. Ze vormen een belangrijke schakel in het geschiedkundige bronnenmateriaal en bieden inzicht in hoe mensen in het verleden grip probeerden te krijgen op gebeurtenissen in hun nabije omgeving of ergens aan de andere kant van de wereld.

Van Schaik omarmt de complexiteit van haar promotieonderzoek met vastberadenheid en nieuwsgierigheid. Haar zoektocht naar verhaalkaarten overstijgt de conventionele grenzen van disciplines en opent de deur naar een dieper begrip van de relatie tussen cartografie, ruimtelijkheid, verhalen vertellen en maatschappelijke thema's. Met een passie voor het verbreden van historisch onderzoek en het overbruggen van disciplines streeft Van Schaik ernaar om een blijvende impact te hebben op de manier waarop we kaarten bekijken en begrijpen. Haar proefschrift belooft niet alleen nieuwe inzichten, maar ook een nieuwe benadering en toolbox voor toekomstige historici om het verleden te verkennen via de rijke vertelkracht van kaarten.

Stephanie de Graaf is redacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift* en studeert aan de Universiteit van Amsterdam waar ze bezig is met een onderzoeksmaster Geschiedenis en een master in Stads- en Architectuursgeschiedenis. Haar onderzoek concentreert zich voornamelijk op gendergeschiedenis en het gebruik van visueel bronmateriaal, zowel in de vroegemoderne als moderne periode.

Pim Storm is redacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift*. Als student van de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam houdt hij zich daarnaast vooral bezig met de verhoudingen tussen mensen, dieren en het klimaat in de geschiedenis.